

„Jesteśmy Estończykami, będziemy Europejczykami”

Prawie sto lat temu (1905) tytułowe sformułowanie stanowiło program filozoficzny i estetyczny pierwszej estońskiej grupy literackiej „Noor Eesti” („Młoda Estonia”). Dla pokolenia młodoestończyków, obejmujących oprócz literatów także artystów i muzyków, oznaczało to walkę z prowincjonalizmem własnej kultury i dążenie do zacieśnienia związków z kulturą europejską, w tym przypadku francuską i skandynawską. Ten zwięzły, poetycki skrót myślowy, który można także tłumaczyć „jesteśmy już Estończykami, będziemy także Europejczykami” autorstwa Gustawa Suitsa (1883–1956) wymaga szerszego komentarza, zakotwiczenia w estońskich realiach drugiej połowy „długiego XIX stulecia”¹.

W latach rewolucji 1905–1907 r. estoński ruch narodowy, rozumiany jako dążenie do stworzenia swojej społeczności warunków do dalszego istnienia i rozwoju, ujawnił swoją siłę, możliwości organizacyjne i szeroki zasięg społeczny. Działo się to po blisko siedmiuset latach dominacji elementu niemieckiego, dwustu latach przynależności do Cesarstwa Rosyjskiego i przeszło dwudziestu latach intensywnej akcji rusyfikacyjnej. Jednej i drugiej presji została poddana społeczność, która, razem z diasporą, nie przekraczała miliona osób².

Liderami kształtującego się od połowy XIX w. estońskiego ruchu narodowego byli rodzimi inteligenci (pastorzy, lekarze, prawnicy, dziennikarze) wychowani w niemieckich gimnazjach bałtyckich prowincji Rosji i na Uniwersytecie w Dorpacie (est. Tartu, ros. Juriew), gdzie do 1893 r. językiem wykładowym był niemiecki, a dominującą grupę stanowili studenci ze środowiska miejscowej niemieckiej szlachty. Nieliczna grupa ludności niemieckiej (3,5% w roku 1897) miała w swoim ręku prawie całą wielką własność ziemską i stanowiła wyższe warstwy ludności miejskiej, dominując w samorządzie miejskim i krajowym. Niemiecki był językiem nauczania w szkolnictwie średnim i w szkołach miejskich. Kształtująca się estońska inteligencja narodowa prowadziła wewnętrzną kampanię na rzecz używania języka estońskiego w stosunkach towarzyskich i w życiu domowym.

---

¹ L. Vahtre, *Istoria estoskoj kultury. Kratkij obzor*, Tallinn 1994, s. 143–144; I. Belobrovceva, P. Lias, *Estonskaja literatura XX wieka*, Tallinn 1997, s. 5–14.

² Szerzej o przeszłości Estonii: J. Lewandowski, *Historia Estonii*, Wrocław 2002.

Dominacja niemiecka sięgała I poł. XIII w., kiedy ziemie Estów zostały podbite przez Niemców i Duńczyków. Przetrwała czasy kościelnego państwa staroinflanckiego (do 2 poł. XVI w.), panowania polskiego, szwedzkiego, duńskiego i prawie dwa stulecia przynależności do państwa rosyjskiego, które stworzyło inflanckim baronom możliwości kariery politycznej i wojskowej w skali imperium Romanowów, umacniając jednocześnie ich uprzywilejowaną pozycję w prowincjach bałtyckich. Ludność rodzima, sama nazywająca się „ludem ziemi” (maarahva) to przede wszystkim chłopci i niższe warstwy w miastach. Awans społeczny Estończyków do połowy XIX w. oznaczał germanizację wybijających się jednostek.

Dominacja niemiecka oznaczała także przeniesienie na teren Inflant zachodnioeuropejskich instytucji feudalnych, a rzeka Narwa i jezioro Pejpus stanowiły od XIII do XXI w. granicę między Europą Wschodnią, a Zachodnią, tak w sensie instytucjonalnym, jak mentalnościowym³. Jednocześnie dwa stulecia przynależności do państwa carów wytworzyły silne powiązania gospodarcze między ziemiami estońskimi a rosyjskimi, a przede wszystkim bliskim Petersburgiem, który liczył więcej mieszkańców niż gubernie zamieszkałe przez Estończyków i był odbiorcą estońskiej żywności i wyrobów przemysłowych.

Początki estońskiego ruchu narodowego zaledwie o kilka dziesięcioleci wyprzedziły rusyfikację guberni bałtyckich, w których zamieszkiwali Łotysze i Estończycy, przy czym ci ostatni zajmowali całość guberni estońskiej (estlandzkiej) ze stolicą w Rewlu (est. Tallinn) i północną część guberni inflanckiej (liwlandzkiej) ze stolicą w Rydze⁴.

Estoński ruch narodowy od początku był skierowany przeciwko dominacji niemieckiej, a niektórzy jego działacze traktowali rusyfikację jako wymierzoną przede wszystkim przeciwko dotychczasowej pozycji bałtyckich Niemców i sprzyjającą estońskim aspiracjom narodowym.

Działacze estońskiego odrodzenia narodowego zajmowali się zbieraniem rodzimego folkloru, organizacją ogólnonarodowych świąt pieśni, działalnością oświatową i wydawniczą (w 1862 r. lekarz F. R. Kreuzwald opublikował epos narodowy *Kalewipoeg*), a na przełomie XIX i XX w. wkraczali także na obszar aktywności politycznej i gospodarczej (spółdzielczość rolnicza i bankowa). Na ten okres przypada także wydawanie estońskich gazet (to jedna z nich, wychodzący do dziś *Eesti Postimees* wprowadziła określenie „naród estoński” na miejsce „ludu ziemi”) i bogata twórczość kulturalna (literatura, muzyka, teatr i plastyka). Obok ogólnorosyjskich partii politycznych rozpoczęły działalność partie estońskie.

---

³ J. Uluots, *Grunzüge der Agrargeschichte Estlands*, Tartu 1935.

⁴ E. Uustalu, *History, W: Aspects of Estonian Culture*, ed. E. Uustalu, London 1961, s. 42–49.

W ciągu prawie półwiecza poprzedzającego wybuch I wojny światowej estoński ruch narodowy przeżywał chwile wzlotów i załamań. Jego działacze uczestniczyli w dyskusjach dotyczących przyszłości małych narodów w warunkach rozwoju nacjonalizmów wielkich, dominujących, „państwowych” zbiorowości narodowych, w tym nacjonalizmu rosyjskiego i niemieckiego. Zróżnicowane stanowisko zajmowano także co do przynależności narodu estońskiego do kręgu kultury zachodniej (niemieckiej) bądź też rosyjskiej. Wśród zwolenników tej ostatniej orientacji nie brakowało także takich, którzy uważali, że małe narody (m. in. Litwini, Łotysze i Estończycy) powinny co szybciej „rozpuścić się” w wielkim morzu rosyjskim. Zwolennik tego poglądu Ado Grenzstein (1841–1916) na łamach wydawanego przez siebie pisma *Olevik (Współczesność)* wyliczał kulturalne i materialne korzyści, jakie przyniosła Estonii polityka rusyfikacyjna. Estońskie odrodzenie narodowe uważał za historyczne nieporozumienie, rusyfikację za nieuchronną, był wdzięczny władzom za rozwiązanie Estońskiego Towarzystwa Literatów (1893), a swoich ziomków wzywał do rywalizacji z Łotyszami w opanowaniu języka rosyjskiego.

Zwolennicy asymilacji do zbiorowości rosyjskiej lub niemieckiej (niemieckie ziemiaństwo propagowało utworzenie ze zgermanizowanych Łotyszy i Estończyków narodu inflanckiego) nie uzyskali szerszego poparcia społecznego. Zrusyfikowanych nazywano „wierzbowymi Rosjanami” (pajuwenelased), zgermanizowanych „jałowcowymi Niemcami” (kakada-saksad) i nie były to określenia pozytywne. W utrzymaniu odrębności narodowej estońskich chłopów ważną rolę odegrały luterzańskie parafie i funkcjonujące przy nich szkoły, gdzie nauczano w języku estońskim. Nauczanie miało charakter masowy, związane było z wymaganiami religijnymi (analfabeta nie mógł być konfirmowany, a bez konfirmacji nie mógł się ożenić). Liczba analfabetów wśród mężczyzn przed I wojną światową nie przekraczała 10%, a było to także zasługą silnych tradycji samokształceniowych. Szkołą samorządności były dla Estończyków gminy wiejskie. Estońscy chłopowie wprowadzili już w drugim dziesięcioleciu XIX w. otrzymali wolność osobistą, ale posiadane chutory musieli wykupić od ich właścicieli, czyli od niemieckich panów. Proces ten trwał do I wojny światowej. Zdobywanie środków na wykupienie gospodarstwa wymagało sporej zaradności, co eliminowało gospodarstwa słabsze i gospodarzy mniej zaradnych.

Wydarzenia rewolucji 1905 r. miały na ziemiach estońskich masowy charakter zarówno w ośrodkach miejskich i przemysłowych, jak na wsi. Na zwołane do Tartu w listopadzie 1905 r. Ogólnoestońskie Zgromadzenie Delegatów Ludowych przybyło 800 osób wysłanych przez miasta, gminy, organizacje gospodarcze i stowarzyszenia kulturalne. Wysunięto wówczas żądania zjednoczenia ziem estońskich w granicach jednej guberni, ograniczenia przywilejów

bałtyckich Niemców, reformy rolnej i pomocy państwa przy wykupie chutorów. Znacznie dalej szły żądania nielegalnego Estońskiego Zjednoczenia Socjaldemokratycznego, skupiającego działaczy, którzy odrzucali przyłączenie się do socjaldemokracji ogólnorosyjskiej. Domagali się oni przekształcenia państwa rosyjskiego w demokratyczną republikę federacyjną, a dla Estonii własnego narodowego państwa w ramach takiej federacji.

O zasięgu rewolucyjnych haseł wśród ludności Estonii świadczą pośrednio rozmiary represji ze strony władz carskich. W czasie ekspedycji karnych rozstrzelano bez sądu około 300 osób, a dwukrotnie więcej poddano publicznej chłóście. Sądy wojenne wydały około 500 wyroków śmierci, na szczęście w większości zaocznie. Na czoło estońskiej sceny politycznej wysunęły się wyraźnie dwie największe indywidualności w dziejach kraju, związany z Tartu adwokat Jaan Tõnison (1868–1941?) i talliński prawnik Konstantin Päts (1874–1956). Ten ostatni, późniejszy pierwszy premier i prezydent Republiki Estońskiej, został w czasie rewolucji skazany zaocznie na karę śmierci, którą potem sąd cywilny zamienił mu na rok więzienia.

O upowszechnieniu się estońskiej świadomości narodowej świadczy rozwój narodowej kultury, która też, zgodnie z programem młodoestończyków, osiągnęła wysoki, profesjonalny charakter. Oznaczało to, że twórca jest w stanie utrzymać się ze sprzedaży swoich dzieł, bądź innych form twórczości przede wszystkim na własnym, estońskim rynku i że grono odbiorców wykracza poza wąskie, wykształcone w niemieckich lub rosyjskich uczelniach, elity.

Rewolucja 1905–1907 r. stworzyła warunki do powstania prywatnych gimnazjów z estońskim językiem nauczania. Cztery takie gimnazja powstały w Tartu, Parnawie, Fellinie i Otepää. Rozwijało się także estońskie szkolnictwo zawodowe, a na wyższych uczelniach Rosji i poza jej granicami studiowało przed I wojną światową około 800 Estończyków (w tym 400 na zrusyfikowanym uniwersytecie w Tartu, noszącym wówczas urzędową nazwę Juriew⁵).

Poszerzali oni grono odbiorców narodowej kultury, ale też stawiali przed nią wysokie wymagania. Widać to na przykładzie literatury, która pod koniec XIX w. przeżywała wyraźny kryzys, o czym dyskutowano w estońskiej prasie. Utwory utrzymane w estetyce początków epoki „przebudzenia narodowego”, w których główny nacisk kładziono na język i patriotyczną wymowę, a nie na formę i wartości uniwersalne, nie zaspokajały gustów współczesnego czytelnika, obcującego w oryginale z dziełami literatury światowej. Przełom nastą-

---

⁵ Tartu Ülikooli ajalugu 1632–1982, toim. K. Siilvask, Tallinn 1985.

pił w dwu ostatnich dziesięcioleciach i wiązał się z nurtem realistycznym w prozie i dramaturgii oraz z działalnością młodoestończyków.

Pierwszym zawodowym estońskim pisarzem był Eduard Vilde (1865–1933), dziennikarz, prozaik i dramaturg. W realistycznym nurcie mieściła się także twórczość ojca współczesnej estońskiej dramaturgii, samouka Augusta Kitzberga (1863–1927). Jego sztuka „W wirze wiatrów” zapoczątkowała w 1906 r. zawodową działalność tartuskiego teatru „Vanemuine” (nazwa od bóstwa z estońskiej pseudomitologii, ukształtowanej w dobie odrodzenia narodowego).

Estoński teatr narodowy jeszcze przed I wojną światową przeszedł drogę od amatorskich towarzystw teatralno-śpiewaczych w Tartu, Tallinie, Narwie, Fellinie i Parnawie do zawodowych zespołów w Tartu i Tallinie (1906), a wkrótce również (1911) w uzdrowskiej Parnawie. Wydarzeniem na skalę ogólnonarodową stało się oddanie do użytku, zbudowanych ze składek społeczeństwa estońskiego, gmachów teatralnych w Tartu (1906) i Tallinie (1913). W obu teatrach wystawiano dramaturgię estońską i światową, w tym także przedstawienia operowe i operetkowe. Budynek tallińskiego teatru „Estonia” to do dzisiaj najokazalszy obiekt tego typu w kraju, przewyższający wielkością i wyposażeniem ówczesne teatry niemieckie i rosyjskie. W dobie budowy stanowił on jedno z wielu świadectw możliwości kulturalnych, ale także materialnych społeczeństwa estońskiego, dla którego kultura była jednym z podstawowych czynników kształtowania i umacniania tożsamości narodowej.

Profesjonalny charakter miała także twórczość plastyczna estońskich absolwentów akademii rosyjskich i niemieckich. Stwierdzenie to odnosi się także do życia muzycznego, przy czym specyfika estońska polegała na łączeniu elementów własnego folkloru ze współczesnymi trendami muzyki światowej. W 1900 r. powstała w Tartu pierwsza estońska orkiestra symfoniczna. Dla zappełniającej sale koncertowe tartuskiego „Vanemuine” lub tallińskiej „Estonii” publiczności występy własnych orkiestr, chórów i dyrygentów, wykonujących utwory z repertuaru światowego i estońskiego, były ważnym wydarzeniem zarówno ze sfery kultury, jak życia narodowego. Kontynuowano zapoczątkowane w 1869 r. Ogólnoestońskie Święta Pieśni. W ich repertuarze coraz więcej było utworów estońskich twórców, poszerzał się także krąg wykonawców: do męskich chórów i orkiestr kościelnych dołączały zespoły smyczkowe, chóry mieszane, żeńskie i dziecięce. W czerwcu 1910 r. odbyło się w Tallinie VII Święto Pieśni, zorganizowane przez Towarzystwo „Estonia”. Uczestniczyło w nim ponad 12 tys. wykonawców, ponad 1% ludności estońskiej.

W architekturze podjęto próbę stworzenia stylu narodowego, która nie znalazła jednakże szerszego odzewu, natomiast architektura może stanowić ilustrację szerszego zjawiska,

zwanego „fińskim mostem”. Szukając kontaktów z kulturą europejską, a jednocześnie dążąc do uwolnienia się od dominacji kultury niemieckiej i rosyjskiej, nawiązywano kontakty zewnętrzne korzystając z dorobku najbliższej językowo i geograficznie kultury fińskiej (wzorem dla eposu narodowego *Kalevipoeg* była fińska *Kalevala*), bądź też „importując” twórców z drugiej strony cieśniny oddzielającej oba narody. Wspomniane już gmachy teatralne w Tartu i Tallinie projektował wybitny fiński architekt Armas Lindgren. Dziełem innego fińskiego architekta o międzynarodowej renomie Eliela Saarineną są m. in. gmachy estońskiego Towarzystwa Wzajemnego Kredytu w centrum Tallina (obecnie budynek Banku Estonii) i kościół św. Pawła w Tartu. W grupie młodoestończyków znalazła się urodzona w Helsinkach, pisząca po fińsku i tłumacząca swe utwory na estoński poetka, dramaturg i prozaik Aino Kallas (1878–1956), autorka m. in. pierwszej biografii legendy estońskiej literatury Lydii Koiduli. Dodajmy, że autorem muzyki estońskiego hymnu narodowego (*Moja ojczyzna, moje szczęście i radość*) po raz pierwszy wykonanego na I Świącie Pieśni w Tartu w 1869 r. jest fiński kompozytor Friedrich Pacius (1809–1891)⁶.

W lata I wojny światowej niespełna milionowa społeczność wkraczała z wyraźnie zarysowanym poczuciem odrębności narodowej, stosunkowo zamożna i wykształcona. Mimo ograniczeń, związanych z carskim panowaniem i polityką rusyfikacji była to społeczność dobrze zorganizowana, z ukształtowanymi elitami w dziedzinie polityki, gospodarki i kultury. W historiografii estońskiej funkcjonuje sąd o „dojrzewaniu” Estończyków do własnej państwowości. Wydarzenia z lat I wojny światowej i późniejszego okresu w pełni potwierdzają trafność tej opinii.

W latach I wojny światowej ziemie estońskie były od końca lata 1915 r. bezpośrednim zapleczem frontu rosyjsko-niemieckiego i dotknęły je wszystkie uciążliwości związane z wojną – pobór do armii rosyjskiej, pogorszenie sytuacji gospodarczej, ewakuacja. Decydujące dla przyszłości kraju i narodu okazały się wydarzenia z lat 1917–1919. Rewolucja lutowa w Rosji stworzyła warunki dla rozwoju życia politycznego i realizacji celów narodowych, które estońskie elity potrafiły w pełni wykorzystać. O tym, że problemy narodowe były nie tylko sprawą wąskich elit może świadczyć chociażby 40-tysięczna manifestacja Estończyków na rzecz autonomii, jaka odbyła się 26 marca 1917 r. w Piotrogradzie i była skoordynowana z działaniami delegacji estońskich organizacji politycznych, które wymusiły ustępstwa ze strony Rządu Tymczasowego. W ciągu kilku miesięcy – od marca do listopada 1917 r. – została zbudowana estońska autonomiczna struktura państwowa

---

⁶ J. Lewandowski, *Estonia*, Warszawa 2001, s. 26.

w granicach rewolucyjnej Rosji. Uzyskano m. in. zjednoczenie ziem estońskich w granicach jednej guberni, powołano Sejm Krajowy i jego organ wykonawczy – Tymczasowy Rząd Krajowy. W rękach estońskich znalazła się administracja kraju, utworzono także własne siły zbrojne. 2 lipca 1917 r. na odbywającym się w teatrze „Estonia” Estońskim Kongresie Narodowym Jaan Tõnisson stwierdził, że politycznym ideałem narodu powinna być niepodległość.

Ten estoński organizm państwowy nie został do końca rozmontowany w okresie pierwszych rządów bolszewickich (listopad 1917 – luty 1918), natomiast ofensywę wojsk niemieckich przeciw radzieckiej Rosji wykorzystano do proklamowania 24 lutego 1918 r. w zdobytym na bolszewikach przez estońskie oddziały szturmowe Tallinie proklamowania niepodległej Republiki Estońskiej (Eesti Vabariik). Symbolem niepodległości było wywieszenie na najwyższej baszcie tallińskiego zamku – Długim Hermanie – niebiesko-czarno-białej flagi narodowej. W XX wieku tego aktu dokonywano kilkakrotnie i miał on dla Estończyków symboliczne znaczenie.

Powołane w lutym 1918 r. instytucje państwowe niepodległej Estonii, m. in. Rząd Tymczasowy z Konstantinem Päsem na czele, były kontynuacją instytucji autonomicznych, ale wkraczające niemieckie wojska i władze okupacyjne nie uznały estońskiej państwowości. W warunkach restrykcyjnej okupacji niemieckiej estońskie życie polityczne w kraju znalazło się w podziemiu, natomiast politycy orientacji niepodległościowej wykorzystali ten okres dla propagandy sprawy niezależności państwa na forum międzynarodowym, przede wszystkim w krajach walczącej z Niemcami i wkrótce zwycięskiej Ententy. W maju 1918 r. Wielka Brytania, Francja i Włochy uznały *de facto* estońską państwowość.

W listopadzie 1918 r. okupacyjne władze niemieckie przekazały władzę w kraju powstałemu jeszcze w lutym Rządowi Tymczasowemu Konstantina Pätsa. Jednakże o losach państwowości estońskiej miały przesądzić wydarzenia zbrojne, obrona niepodległości przed agresją czerwonej Rosji, określana jako Estońska Wojna Wyzwoleńcza.

Wojna ta odegrała szczególną rolę w ukształtowaniu się estońskiej świadomości narodowej. 28 listopada 1918 r. Armia Czerwona zaatakowała jednostki estońskie broniące Narwy, co dało początek Estońskiej Wojnie Wyzwoleńczej. W dniu następnym proklamowano w Narwie utworzenie republiki radzieckiej pod nazwą Estońskiej Komuny Ludu Pracującego. Po miesiącu w rękach Armii Czerwonej znalazło się $\frac{3}{4}$ terytorium państwa estońskiego, a linia frontu przebiegała niespełna 40 km od Tallina. Rozpoczęta 6 stycznia 1919 r. kontrofensywa estońska doprowadziła do wyzwolenia do końca tego miesiąca całego terytorium Estonii, a do połowy roku armia estońska, wspierająca białogwardyjską Armię

Północno-Zachodnią gen. Judenicza, zajmowała terytorium dwukrotnie większe, popierając także łotewskie dążenia niepodległościowe, którym zagrażali zarówno bolszewicy (13 stycznia 1919 r. Ryga znalazła się w ich rękach), jak i Niemcy. Formacje zbrojne tych ostatnich: Żelazna Dywizja i Landeswehra, wprawdzie wyparły z Rygi bolszewików, ale obaliły niepodległościowy rząd K. Ulmanisa, ustanawiając proniemiecki gabinet A. Niedry. 23 czerwca 1919 r. młoda armia estońska odniosła w bitwie pod miejscowością Kieś (łot. Cēsis, niem. Wenden, est. Võnnu) zwycięstwo nad Niemcami, umożliwiając rządowi Ulmanisa powrót do Rygi. Dzień 23 czerwca ogłoszono w Estonii Dniem Zwycięstwa. W zawartym 2 lutego 1920 r. traktacie pokojowym w Tartu Rosja radziecka uznawała niepodległość Estonii⁷.

W czasie tej wojny zmobilizowano do armii estońskiej ponad 100 tys. mężczyzn, ona też wykreowała bohaterów narodowych: por. Juliusa Kuperjanowa (1894–1919), organizatora i dowódcę oddziału partyzanckiego, który wyzwolił Tartu, a potem stał się elitarną jednostką armii estońskiej, organizatora i głównodowodzącego estońskich sił zbrojnych gen. Johana Laidonera (1884–1953), wreszcie premiera Konstantina Pätsa, który na posiedzeniu rządu w dniu 27 listopada 1918 r., w obliczu beznadziejnej, jak sądzono, sytuacji wojny małej Estonii z olbrzymią Rosją uderzył pięścią w stół i oświadczył: „Żadnych porozumień z bolszewikami! W gruncie rzeczy nie mamy nic do stracenia, zatem nie pozostaje nam nic innego, jak wystąpić przeciw przemocy. Wszyscy mężczyźni na front, do walki z nacierającym wrogiem!”⁸

Pomniki uczestników Wojny Wyzwoleńczej, jedynej i zwycięskiej wojny jaką prowadziło państwo estońskie, stanęły prawie w każdej gminie, a po półwieczu rządów radzieckich ponownie pojawiły się po roku 1991. Sukces w tej wojnie oznaczał zwycięstwo nad dominującymi dotychczas narodami: Niemcami i Rosjanami. Ostateczny kres dominacji niemieckiej położyła uchwalona w październiku 1919 r. radykalna reforma rolna, która oznaczała likwidację wielkiej własności ziemskiej (niemieckiej) i przynajmniej częściowe zaspokojenie chłopskiego (estońskiego) głodu ziemi⁹.

Okres międzywojnia przyniósł znaczące umocnienie estońskiej tożsamości narodowej, związane z istnieniem własnego, dobrze zorganizowanego państwa oraz nawiązaniem różnorodnych kontaktów z Europą Zachodnią i reprezentowanymi przez nią wartościami.

---

⁷ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego marzec–czerwiec 1919*, Warszawa 1976.

⁸ M. Laar, H. Valk, L. Vahtre, *Oczerki istorii estonskogo naroda*, Tallinn 1992, s. 114–115; A. Traksmaa, *Lühike vabadussõja ajalugu*, Tallinn 1992.

⁹ W. Studnicki, *Przewroty i reformy agrarne Europy i powojennej Polski*, Warszawa 1927.

System demokracji parlamentarnej przetrwał w niepodległym państwie do roku 1934, a następujące po nim autorytarne rządy Pätsa i Laidonera przyniosły Estonii sukcesy gospodarcze (wśród nich likwidacja bezrobocia i sprowadzanie robotników m. in. z Polski) i przekształcenie kraju z rolniczo-przemysłowego w przemysłowo-rolniczy. Udało się stosunkowo szybko zastąpić utracony rynek rosyjski rynkami zachodnioeuropejskimi. W 1925 r. parlament przyjął bardzo postępową ustawę o autonomii kulturalnej mniejszości narodowych. Autorytarne rządy Pätsa–Laidonera natrafiły na silną demokratyczną opozycję, której symbolem stał się Jaan Tõnisson i tartuskie środowisko intelektualne, skupione wokół uniwersytetu. Kultura estońska, wspierana przez państwo, podejmowała zarówno wątki rodzime, jak i kontakty z Europą, zarówno swoich bliskich bałtyckich sąsiadów, jak też z Polską¹⁰ i demokracjami zachodnioeuropejskimi. Przeprowadzono estonizację nazwisk mających niemieckie lub rosyjskie korzenie (nadawali je estońskim chłopom niemieccy właściciele ziemscy, nieraz w wersji ośmieszającej)¹¹.

Układ Ribbentrop–Mołotow przesądził o losach Estonii na dalsze pół wieku, jednakże Estończycy do dziś mają wątpliwości, czy mimo miażdżącej przewagi Armii Czerwonej w czerwcu 1940 r. prezydent Päts nie powinien był powtórzyć gestu z listopada 1918 r. i chociażby ogłosić powszechnej mobilizacji¹².

Opór wobec radzieckiej agresji, a potem włączenia państwa estońskiego do ZSRR, miał różne formy. Estończycy wspierali po kryjomu Finów w czasie „wojny zimowej”, a Ameryce estońskie placówki dyplomatyczne kontynuowały swoją działalność. Już latem 1940 r. rozpoczął się cywilny, a wkrótce także zbrojny ruch oporu „leśnych braci”. Odpowiedzią na represje i deportacje był nasilający się opór, m. in. w postaci ucieczki przed powszechną mobilizacją w czerwcu i lipcu 1941 r. Estońskie oddziały partyzanckie walczyły przeciw Armii Czerwonej w lipcu i sierpniu 1941 r. Samodzielnie atakowały mniejsze garnizony radzieckie i opanowały wiele miejscowości gminnych, gdzie niszczone spisy poborowych oraz osób przeznaczonych do deportacji i przywracano estońskie władze samorządowe z czasów niepodległości. Oddziały partyzanckie współdziałały z formacjami niemieckimi w zdobyciu Tallina, a sztandar estoński znów na krótko załopotał nad Długim Hermanem. Na

---

¹⁰ P. Łossowski, *Stosunki polsko-estońskie 1918–1939*, Gdańsk 1992; R. Pullat, *Od Wersalu do Westerplatte. Stosunki polsko-estońskie w okresie międzywojennym*, Kraków 2003; N. Sindecka, *Polsko-estońskie stosunki kulturalne w latach 1918–1939*, Lublin 2004 (maszynopis rozprawy doktorskiej w Bibliotece Głównej UMCS w Lublinie).

¹¹ G. v. Rauch, *Geschichte der baltischen Staaten*, Stuttgart–Köln–Mainz 1970.

¹² P. Łossowski, *Dramat narodów bałtyckich*, Warszawa 1990.

froncie niemiecko-radzieckim Estończycy walczyli do końca wojny po obu stronach, a próba odbudowy niepodległości (we wrześniu 1944 r. powstał w Tallinie rząd Republiki Estońskiej, który proklamował neutralność państwa i wezwał obce wojska do opuszczenia jego terytorium) miała tylko symboliczne znaczenie, podobnie jak narodowy sztandar w najwyższym punkcie stolicy.

Następstwa II wojny światowej to dla Estonii utrata około 1/4 ludności, osiemdziesiątysięczna, obejmująca większość elit, emigracja i powrót opresyjnego systemu radzieckiego w stalinowskiej wersji. W lipcu 1945 r. w Moskwie odbył się proces członków ostatniego rządu estońskiego, powołanego we wrześniu 1944 r. Zbrojny, zorganizowany ruch „leśnych braci” i opór wobec kolektywizacji zostały złamane przez „wielką deportację” w marcu 1949 r. Pojedyncze oddziały partyzanckie działały do lat sześćdziesiątych, ostatni partyzant do roku 1978¹³. Konsekwencją przynależności do ZSRR były też głębokie przeobrażenia oblicza narodowego kraju, a przede wszystkim napływ ludności rosyjskojęzycznej, w tym przede wszystkim Rosjan. Odsetek ludności estońskiej zmniejszył się z 97,3% (1945) do 60,5% (1989). Napływ ludności rosyjskiej nazywano „imperializmem” lub „agresją demograficzną”. O ile rusyfikacja narodu nie przyniosła sukcesów, to w północno-wschodniej części kraju (Ida Virumaa) ludność rosyjska stanowi większość¹⁴.

Chruszczowowska „odwilż” zakończyła się w Estonii po zdławieniu „Praskiej Wiosny”, ale została dobrze wykorzystana. Do życia kulturalnego wrócili represjonowani w latach stalinowskich, pojawił się szereg interesujących debiutów (w tym także tych, którym wcześniej uniemożliwiły debiut represje), w których treści narodowe występowały w mniej lub bardziej zakamuflowanej postaci. Bardzo aktywna politycznie i kulturalnie była estońska emigracja. Do 1964 r. więcej tytułów estońskich książek ukazywało się na emigracji niż w Estońskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej, jednak kontakt z krajem był znikomy. Emigracja działała aktywnie na forum międzynarodowym, podejmując wielokrotnie problem bałtycki czy to w ONZ, czy wobec państw zachodnich nieuznających aneksji Litwy, Łotwy i Estonii do ZSRR. Istniały także estońskie władze na emigracji.

Po stalinowskim szoku Estonia stała się w dobie chruszczowskiej „odwilży” radzieckim oknem wystawowym (West Soviet) i jak na radzieckie warunki, stosunkowo otwartą republiką, nie tyle może bardziej liberalną, co mniej represyjną niż inne. Poza zachodnimi

---

¹³ M. Laar, *War in the Woods: Estonians Struggle for Survival 1944–1956*, Washington 1992.

¹⁴ K. Katus *Demografiline Ülevaade W: Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani*, koost. S. Õispuu, Tallinn 1992, s. 324.

rozgłoszonymi radiowymi, nadającymi programy w języku estońskim, północna część kraju znalazła się w zasięgu telewizji fińskiej, a po otwarciu linii promowej do Helsinek (1965) pojawili się, liczni, jak na tamte czasy, turyści z drugiej strony Zatoki Fińskiej, prezentujący zachodni styl życia. Dla mieszkańców innych republik ZSRR Estonia, z wyższą niż średnia radziecka stopą życiową, była „oazą Zachodu”. Ilustrują to anegdoty z tamtych lat: o tym, że pytano, jaka waluta obowiązuje w Estonii, czy o drużynie szermierzy Karałpackiej Republiki Autonomicznej, którzy poprosili o azyl polityczny na posterunku milicji w Tallinie.

Zaostrzeniu kursu po roku 1968 towarzyszyła w końcowych latach rządów Breżniewa polityka rusyfikacji. W Estonii wymieniono gruntownie aparat władzy, spacyfikowano uniwersytet w Tartu, łącznie z rozwiązaniem organizacji komsomolskiej, uważanej za gniazdo opozycji. Wywołało to głębokie rozczarowanie także wśród części radzieckiego aparatu władzy, w którym znalazło się wielu Estończyków młodszego pokolenia, określanych potem mianem „narodowych komunistów”. Specyficzną formą oporu w latach rusyfikacji było nieprzyznawanie się do znajomości języka rosyjskiego. Według danych spisu z 1979 r. władało nim mniej Estończyków niż dziesięć lat wcześniej.

Czynne formy sprzeciwu wobec polityki Breżniewa wyrażały się w aktywnej działalności politycznej w skali estońskiej, radzieckiej i międzynarodowej. W kraju działało około 30 lokalnych tajnych organizacji młodzieżowych, wywieszały one niebiesko-czarno-białe chorągiewki w dniach świąt narodowych, paliły znicze na grobach uczestników Wojny Wyzwoleńczej. W Tartu i Tallinie dochodziło do manifestacji studenckich. W 1972 r. powstały dwie organizacje o charakterze narodowym, wydające własne pisma. W październiku 1972 r. skierowały do Zgromadzenia Ogólnego ONZ „Memorandum w sprawie państw bałtyckich”. Protestowano w nim przeciw radzieckiej okupacji i akcji rusyfikacyjnej, domagano się przywrócenia niepodległości Estonii w granicach z 1920 r., w drodze wolnych wyborów przeprowadzanych pod międzynarodowym nadzorem. Listy otwarte i memoranda, kierowane do gazet radzieckich i zagranicznych, a także organizacji międzynarodowych, były jedną z najbardziej rozpowszechnionych form protestu. Wydawano podziemną literaturę (samizdat), Estonia była także objęta ogólnoradzieckim ruchem dysydenckim.

Szczególne nasilenie działań opozycyjnych nastąpiło w roku 1979 (m. in. Apel Bałtycki) i 1980 (Igrzyska Olimpijskie w Moskwie, z konkurencjami żeglarskimi w Tallinie). Po aresztowaniu i usunięciu ze szkół i uczelni uczestników manifestacji młodzieżowych 28 października 1980 r. przedstawiciele inteligencji wystosowali do prasy „List 40” z protestem przeciw represjom, cenzurze i rusyfikacji. Radzieckie gazety listu nie opublikowały, ale dotarł on za granicę, a w kraju krążył w licznych odpisach.

Do repertuaru represji władz należało usuwanie z pracy lub studiów, zakaz publikacji, aresztowania i procesy sądowe, które w latach poprzedzających pierestrojkę odbywały się co rok, a czasem kilka razy w roku. Wśród opozycjonistów byli ludzie, którzy spędzili kilkanaście lat w radzieckich więzieniach. W Estonii bacznie śledzono ruch „Solidarności”, w tym czasie kursowały też w estońskim przekładzie najbardziej antyrosyjskie fragmenty „Dziadów”.

Estońska „Śpiewająca rewolucja”, zwana też „Drugim estońskim odrodzeniem narodowym” rozpoczęła się jesienią 1986 r. od „kampanii fosforytowej” – akcji protestacyjnej przeciwko budowie odkrywkowych kopalni fosforytów. Inwestycja ta nie tylko groziła katastrofą ekologiczną, ale także napływem kolejnej fali rosyjskojęzycznych robotników. Akcja była skuteczna, co zachęciło do dalszych wystąpień, które w następnych latach nabrały lawinowego charakteru. Po wielotysięcznym wiecu w parku Hirve, 23 sierpnia 1987 r., który odbył się w obecności, ale bez interwencji milicji, władze zakazały zjazdu lokalnych klubów ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, co tylko przyczyniło się do popularyzacji tego ruchu, który skupił około 10 tys. członków, zarówno z szeregów opozycji, jak i partyjnych zwolenników polityki Gorbaczowa. Estońskie Towarzystwo Ochrony Zabytków odegrało istotną rolę w pierwszej fazie „Śpiewającej Rewolucji”, m. in. organizując wspólnie z Estońską Partią Niepodległości Narodowej obchody rocznic: proklamowania niepodległości i zawarcia pokoju w Tartu (luty), wielkiej deportacji (marzec), Dni Ochrony Zabytków i Dni Muzyki Estońskiej (maj). W czasie tej ostatniej imprezy tysiące uczestników śpiewało pieśń Alo Mattisena i Jüri Leesmenda *Jestem Estończykiem i Estończykiem zostanę*. Słowa te stały się mottem drugiego estońskiego odrodzenia narodowego.

„Śpiewająca Rewolucja” nie ograniczała się do śpiewania pieśni patriotycznych, chociaż rozmiary manifestacji narodowych były w skali estońskiej imponujące i świadczyły o powszechności dążeń niepodległościowych: w amfiteatrze na placu Śpiewaków w Tallinie od maja 1988 r. zbierało się spontanicznie około 100 tys. osób śpiewających stare i nowe pieśni patriotyczne. W tym samym miejscu 11 września w czasie zorganizowanej przez Front Ludowy manifestacji pod nazwą „Pieśń Estonii 1988” wobec 300 tys. uczestników przewodniczący Towarzystwa Ochrony Zabytków wezwał do przywrócenia państwu estońskiemu pełnej niepodległości.

Następne trzy lata to intensywne działania na rzecz przywrócenia niepodległości, podejmowane w sferze politycznej, gospodarczej i symbolicznej jeszcze w ramach Związku Radzieckiego. W październiku i listopadzie 1988 r. Front Ludowy zebrał 800 tys. podpisów na rzecz zmiany konstytucji ESRR i 16 listopada jej Rada Najwyższa przyjęła poprawki i uch-

waliła „Deklarację suwerenności” według której prawo republikańskie miało pierwszeństwo przed związkowym. Rada Najwyższa uznała represje stalinowskie za zbrodnie, wprowadziła język estoński jako urzędowy i uznała 24 lutego Dniem Niepodległości. 24 lutego 1989 r. na Długim Hermanie znów załopotał niebiesko-czarno-biały sztandar. W maju 1990 r. przywrócono przedwojenną nazwę państwa i narodowe symbole państwowe. Jeszcze w listopadzie 1989 r. Rada Najwyższa ESRR uznała wydarzenia z lata 1940 r. za agresję ZSRR na Republikę Estońską, a wybory z lipca 1940 r. za przeprowadzone z użyciem przemocy. Tym samym aktualna stała się sprawa przywrócenia niepodległości Estonii, czyli likwidacji bezprawnej okupacji radzieckiej, a nie jej wystąpienia z ZSRR. Podjęto także intensywne przygotowania do przywrócenia gospodarczej samodzielności państwa estońskiego.

30 marca 1990 r., wybrana w tym miesiącu ostatnia Rada Najwyższa ESRR przyjęła uchwałę *O statusie państwowym Estonii*. Uznano w niej, że państwo estońskie było okupowane, nigdy nie przestało istnieć *de iure*, a obecnie weszło w „okres przejściowy”, który zakończy się przywróceniem pełnej niepodległości¹⁵.

„Okres przejściowy” trwał w Estonii do 20 sierpnia 1991 r., kiedy to Rada Najwyższa Republiki Estońskiej uchwaliła przywrócenie niepodległości zarówno *de iure*, jak *de facto*. W ciągu następnych kilku lat zbudowano struktury demokratycznego państwa, które postawiło sobie za cel wstąpienie do NATO i Unii Europejskiej. Cele te osiągnięto w roku 2004. Kolejny raz dokonano udanej i szybkiej reorientacji gospodarki z rynków wschodnich na zachodnioeuropejskie, co powiodło się m. in. dzięki reformie walutowej. Estońską koronę wprowadzono już w czerwcu 1992 roku, wbrew opiniom ekspertów Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego, a Estonia była pierwszym postradzieckim państwem, które wyszło ze strefy rublowej. Mimo wszelkich trudności, związanych z procesem transformacji, sukcesy gospodarcze, których symbolem stała się m. in. własna stabilna waluta, stały się dla Estończyków powodem do dumy narodowej¹⁶.

Po prawie stu latach program młodoestończyków można uznać za spełniony. Wydarzenia polityczne tego stulecia dowiodły siły poczucia estońskiej odrębności narodowej, zakorzenionej w tradycjach walki z obcą przemocą i pielęgnacji własnej kultury. Estończycy skutecznie oparli się zarówno germanizacji, jak rusyfikacji i dwukrotnie w XX wieku „wybili się na niepodległość”. Mimo wszelkich przeszkód utrzymali żywy kontakt z europejską

---

¹⁵ R. J. Misiunas, Taagepera, *The Baltic States: Yers of Dependens 1940–1980*, London 1993

¹⁶ J. Darski, *Estonia. Historia, współczesność, konflikty narodowe*, Warszawa 1993; P. Eberhardt, *Problematyka narodowościowa Estonii*, Warszawa 1997.

kulturą i stworzyli własne instytucje narodowe, spełniające „europejską normę”. Cechą charakterystyczną ostatnich blisko dwudziestu lat historii Estonii jest nie tylko zgodna na ogół współpraca w sprawach narodowych zarówno antyradzieckiej opozycji, jak i dominującej części Estończyków w radzieckim aparacie władzy, ale także stawka na młode pokolenie, mocno zakorzenione narodowo, ale też dobrze obeznane z europejską współczesnością.